

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ЦИМБАЛ БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 82.09 Доманиц.-025.327: 821.161.2 Вовчок

**ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ —
ДОСЛІДНИК І ВИДАВЕЦЬ ТВОРІВ МАРКА ВОВЧКА**

10.01.09 — літературне джерелознавство і текстологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

Науковий керівник: кандидатка філологічних наук
БУРЛАКА Галина Миколаївна,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
провідна наукова співробітниця відділу рукописних фондів і текстології.

Офіційні опоненти: – доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
НАХЛІК Євген Казимирович,
Інститут Івана Франка НАН України,
директор.

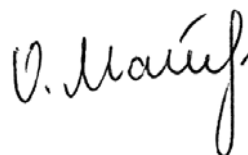
– доктор філологічних наук, професор
ПОЛЩУК Володимир Трохимович,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького, завідувач кафедри української
літератури та компаративістики.

Захист відбудеться 1 грудня 2020 р. о 14-00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий 27 жовтня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Матвеева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Попри те, що текстологічні студії над українською літературою нового часу тривають уже понад століття, в українському літературознавстві досі немає узагальнювальної праці, яка простежувала б їх розвиток. Необхідність підбити підсумки за минулий період очевидна. Таке дослідження повинно спиратися на солідну наукову базу, зокрема на попередні розробки окремих питань, вивчення внеску конкретних дослідників у розвиток відповідної галузі. Одним із тих, хто стояв біля початків текстологічного вивчення нової української літератури, був Василь Миколайович Доманицький.

В історію українського літературознавства В. М. Доманицький увійшов передусім як дослідник творчості Т. Г. Шевченка — редактор найповнішого на той час видання «Кобзаря» (1907, 1908, 1910) та автор етапної для шевченкознавства праці «Критичний розслід над текстом “Кобзаря”» (1906). Саме через знаковість постаті Т. Г. Шевченка для української культури й історії дослідники розглядали переважно шевченкознавчу спадщину В. М. Доманицького. Набагато рідше згадуються в літературі його дослідження біографії і текстології творів Марка Вовчка, перевидання й публікація невідомих раніше творів з архіву письменниці. Тому доробок Доманицького в цій сфері ніколи не розглядався комплексно. Лише принагідно літературознавці торкалися окремих аспектів його праць у різноманітних біографічних, текстологічних чи історико-літературних дослідженнях творчості Марка Вовчка.

Останнім часом з'явилися публікації, присвячені редакторсько-видавничій і кооперативній сферам діяльності В. М. Доманицького, його фольклористичним та історичним розвідкам, дослідженням давньої української літератури, кілька біографічних нарисів просвітницько-популяризаторського характеру. Попри важливість і необхідність таких робіт, автори не приділяли достатньої уваги студіям В. М. Доманицького про творчість Марка Вовчка. А тимчасом його внесок у цій сфері, зокрема його роль у вирішенні питання щодо авторства «Народних оповідань», публікації раніше невідомих творів письменниці, листування і спогадів, які істотно розширили й доповнили тогочасні відомості про письменницю, дуже вагомий.

Опрацювання всієї спадщини В. М. Доманицького, що стосується Марка Вовчка, дає можливість визначити його внесок у становлення наукового вивчення творчості та біографії літераторки.

Хронологічно матеріал дисертації охоплює період від першої публікації «Народних оповідань» Марка Вовчка (1857) до розвідок В. М. Доманицького про цю авторку, а також подальшу рецепцію його дослідницької позиції в українському літературознавстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в межах наукової теми «Формування джерельної бази науково-критичних видань українських письменників», над якою працював відділ (2018–2019 рр., державний реєстраційний номер 0117U006179). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту літератури

ім. Т. Г. Шевченка НАН України 27 січня 2009 р. (протокол № 2) та на засіданні Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» 18 грудня 2018 р. (протокол № 2).

Мета — всебічно проаналізувати праці В. М. Доманицького, присвячені Маркові Вовчку, та його видавничу діяльність.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити нові факти в біографії В. М. Доманицького;
- висвітлити видавничу роботу В. М. Доманицького;
- дослідити історію питання про авторство Марка Вовчка;
- визначити внесок В. М. Доманицького в підготовку видань і дослідження творчої спадщини та біографії Марка Вовчка;
- показати значущість праць В. М. Доманицького для розвитку наукового вивчення життя і творчості Марка Вовчка та їх актуальність на сьогодні.

Об'єкт дослідження — усі рукописні і друковані матеріали, пов'язані з участю В. М. Доманицького в діяльності київського видавництва «Вік»; усі його тексти, присвячені питанням творчості й біографії Марка Вовчка, публікації невідомих творів з архіву письменниці і питанням авторства Марка Вовчка; видання творів та епістолярію письменниці.

Предмет — історія співпраці Марка Вовчка і видавництва «Вік», текстологічна концепція В. М. Доманицького (едиція та питання авторства творів Марка Вовчка).

Теоретико-методологічно дисертація ґрунтується на поєднанні історико-літературного, біографічного, джерелознавчого та текстологічного підходів, що зумовлено основною метою і завданнями, особливостями об'єкта і предмета дослідження.

Враховуючи досягнення багатьох поколінь істориків літератури, джерелознавців, текстологів, за основу дисертації взято праці вітчизняних і зарубіжних науковців: М. К. Гудзія, Б. В. Томашевського, К. Гурського, С. А. Рейсера, М. Є. Сиваченка, А. Л. Грішуніна, Г. М. Бурлаки, В. І. Дудка, Р. Лота. Важливим підґрунтям для роботи стали дослідження життя і творчості Марка Вовчка, зокрема авторства О. К. Дорошкевича, Б. С. Лепкого, Н. Є. Крутікової, О. Є. Засенка, Б. Б. Лобача-Жученка.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше на основі комплексного аналізу друкованих і архівних джерел:

- докладно вивчено участь В. М. Доманицького в діяльності київського видавництва «Вік»;
- висвітлено історію співпраці Марка Вовчка з видавництвом «Вік»;
- уперше запроваджено в науковий обіг архівні й маловідомі джерела, що дало можливість краще розкрити тему дослідження;
- з'ясовано внесок В. М. Доманицького в розвиток українського літературознавства початку ХХ ст.;
- уперше проаналізовано дослідження В. М. Доманицького, присвячені біографії і творчості Марка Вовчка;

- визначено текстологічні принципи підготовки посмертних видань творів Марка Вовчка;
- встановлено окремі факти біографії В. М. Доманицького.

Теоретичне і практичне значення роботи зумовлене актуальністю її теми і полягає в розробленні проблематики, пов'язаної з літературознавчими дослідженнями В. М. Доманицького. Результати можуть бути використані при вивченні історії становлення вітчизняної текстології та літературного джерелознавства наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., у курсах із текстології у ВНЗ. Також результати дослідження стануть корисними при виданні й коментуванні студій В. М. Доманицького про Марка Вовчка, публікації творів і листування письменниці, при написанні історії української літератури.

Особистий внесок здобувача полягає в опрацюванні, запровадженні в науковий обіг та актуалізації у зв'язку із проблематикою дослідження архівних матеріалів, які зберігаються у фондах відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Державного архіву м. Києва, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка (Нью-Йорк, США), Російського державного архіву літератури й мистецтва (Москва, РФ), Державного архіву Російської Федерації (Москва, РФ), Російського державного історичного архіву (Санкт-Петербург, РФ), відділу писемних джерел Державного історичного музею (Москва, РФ), рукописного відділу Інституту російської літератури РАН (Санкт-Петербург, РФ), науково-дослідного відділу рукописів Російської державної бібліотеки (Москва, РФ). Дослідження є індивідуальною роботою, результати якої дисертант отримав самостійно.

Апробація дослідження. Дослідження обговорено і схвалено на засіданні відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 7 від 24 грудня 2019 р.). Матеріали й основні тези висвітлено в низці публікацій у періодичних і продовжуваних наукових виданнях («Слово і час», «Літературознавчі обрії» та ін.), повний перелік яких наведено в списку опублікованих праць. Крім того, на текстологічних семінарах і міжнародних конференціях у Києві, Черкасах, Москві за матеріалами дослідження було виголошено кілька доповідей, присвячених діяльності В. М. Доманицького, питанням текстології й історії української літератури загалом. Конференції проходили на базі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (23–25 червня 2009 р.; 15–17 червня 2011 р.; 19–21 червня 2013 р.; 21 травня 2019 р.; 25 червня 2019 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (14–15 вересня 2010 р.), Московського державного університету імені М. В. Ломоносова (16–17 лютого 2012 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (25–27 вересня 2015 р.), Музею «Іван Франко і Київ» (20 жовтня 2016 р.). Дисертація була обговорена за розділами

та повністю на засіданнях відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено у 8 статтях (із них 4 — у фахових виданнях; 1 — у міжнародному фаховому виданні та 3 додаткові).

Обсяг і структура дисертації відбивають головні завдання дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить опис архівних джерел та список цитованої літератури (278 позицій), та двох додатків. Загальний обсяг — 215 сторінок, із них 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РОБОТИ

У **«ВСТУПІ»** обґрунтовано актуальність, доцільність і стан наукової розробленості обраної теми. Сформульовано мету, основні завдання, методи дослідження, описано об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну, науково-практичне значення та структуру дисертації, а також визначено головні положення, розкриттю яких присвячено працю, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Зроблено огляд відповідної літератури.

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ «ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ — ВИДАВЕЦЬ ТВОРІВ МАРКА ВОВЧКА» присвячено едиційній діяльності В. М. Доманицького, безпосередньо пов'язаній із підготовкою окремих видань творів письменниці, перекладом російськомовних оповідань та публікацією невідомих творів із її архіву.

У **підрозділі 1.1. «Участь Доманицького в діяльності видавництва «Вік»»** — розглянуто роботу видавничого товариства «Вік» на ранньому етапі існування та участь у ній В. М. Доманицького в цей період.

Діяльність київського видавництва «Вік», зокрема впродовж перших десяти років існування, дотепер вивчена вкрай незадовільно, що призводить до хибного висвітлення окремих аспектів історії видавництва та множення не опертих на документальні дані тез і висновків. Це зумовлено як обмеженістю, фрагментарністю наявних у науковому обігу джерельних матеріалів, так і їх некоректним використанням, адже докладних синхронних документальних відомостей обмаль. Науковці наводять різні дати заснування видавництва: одні називають 1894 р. (В. В. Хоню), другі — 1897 р. (Н. М. Токар), при цьому не завжди належно обґрунтовують свою позицію. Не менше заплутано питання про ініціативу заснування видавництва.

У результаті вивчення основних джерел інформації, що ними послуговуються у своїх студіях дослідники київського видавництва і біографи В. М. Доманицького, виявлено головні суперечності та названо причини розбіжностей у працях науковців, спростовано хибні, необґрунтовані, проте усталені твердження. З'ясовано, що восени 1895 р. паралельно постало два видавничі осередки в колі семінаристів і студентів. Перший виник на основі літературної комісії семінарської громади, функціонування якої обмежувалося підготовкою рукописів та отриманням цензурних дозволів, після чого текст передавали сторонньому видавцеві. Основою

другого стали студенти-першокурсники університету (зокрема Д. В. Антонович та В. М. Доманицький), які не мали жодного досвіду спілкування з цензурою. Обидва видавничі гуртки мали за кінцеву мету своєї діяльності друковану продукцію. З огляду на подібні завдання обидва осередки невдовзі об'єдналися. На основі поодиноких синхронних документів (підготовлених для видання рукописів, цензурних матеріалів) встановлено найранішу відому на сьогодні точну дату участі В. М. Доманицького в діяльності видавничого гуртка та безпосередньо пов'язані з ним книжкові проекти.

В архіві виявлено подані В. М. Доманицьким (під псевдонімом В. Вітер) до цензури рукописи книжок, які, проте, не було видано з різних причин, як цензурних, так і фінансових.

У підрозділі 1.2. «Підготовка антології «Вік». Знайомство з Марком Вовчком» — розглянуто історію появи антології української поезії, приуроченої до століття від виходу «Енеїди» І. П. Котляревського. Несподіваний успіх цього проекту продемонстрував наявність підготовленої аудиторії, що потребувала якісної української книжки. Це спонукало видавців узятися за підготовку нового, розширеного видання антології, до якого, крім поезії, мали ввійти також прозові твори минулого століття. Як впливає з листів О. Г. Лотоцького до М. С. Грушевського, початковий задум був ширшим за три томи, бо пропонувалося підготувати, крім двох прозових, окремо томи драматичний і музичний. Зараз невідомо, чому не вдалося реалізувати бодай один із цих томів, але незалежно від молодих видавців про необхідність драматичного тому писав І. Я. Франко у своїй прихильній рецензії на антологію.

Саме підготовка другого, розширеного, видання антології «Вік», зокрема наступних двох томів, які мали містити прозові твори, стала початком епістолярного спілкування В. М. Доманицького з Марком Вовчком, що почалося восени 1900 р. і стало першим етапом його роботи з творами письменниці, яка дозволила молодим видавцям безоплатно взяти до прозових томів антології будь-які її тексти. До другого тому антології, де авторка фігурувала не під загальновідомим прибраним ім'ям, а під справжнім прізвищем (у першому шлюбі) Марія Марковичка, увійшли її оповідання «Два сини», «Викуп», «Максим Гримач», «Данило Гурч».

Як і перше, друге, розширене, видання антології «Вік» теж здобуло успіх. Важлива позитивна відмінність од усіх попередніх видань такого типу і в Російській, і в Австро-Угорській імперії, на якій наголосив І. Я. Франко в рецензії, — вперше разом було надруковано поряд із письменниками підросійської України «не як куріози, а як товариші, також галицькі та буковинські поети». Визначивши певні недохопи «Віку», В. Дорошенко назвав антологію явищем епохальним, що вперше дало «суцільний образ рідної літератури в її пам'ятках».

Налагодивши спілкування з письменницею, В. М. Доманицький спробував мотивувати і спонукати її написати новий твір для чергового збірника, що його готувало видавництво. Докладних відомостей — який саме збірник мав на увазі адресант Марка Вовчка — немає, і невідомо, чи мала письменниця намір удовольнити прохання свого кореспондента, але співпраця тривала в новому видавничому проекті.

Підрозділ 1.3. «Видання творів Марка Вовчка в серії “Українська бібліотека”. Листування з письменницею (питання атрибуції та датування)».

Інший проєкт, який з'явився завдяки антології, — нова серія видавництва, орієнтована, на відміну від «Селянської бібліотеки», на підготовленого читача. Упродовж кількох років у межах серії побачили світ видання творів Т. Г. Шевченка, С. В. Руданського, А. П. Свидницького, Л. І. Глібова, І. Я. Франка, Д. В. Марковича, А. Ю. Тесленка, С. В. Васильченка, А. Ю. Кримського. Окремо тут вийшли також «Народні оповідання» Марка Вовчка (1902). Листування письменниці з київським видавництвом у справі нового видання «Народних оповідань» припадає на 1901–1902 рр. До виїзду на лікування від імені видавництва спілкувався з Марком Вовчком В. М. Доманицький, пізніше цей обов'язок виконував Ф. П. Матушевський.

У зв'язку із цим новим проєктом В. М. Доманицький докладно розписує Маркові Вовчку плани видавництва, зокрема розповідає про підготовку серії, яка не була би повною без творів цієї авторки. Письменниця, не зволікаючи, дала згоду на перевидання «Народних оповідань». Головні питання, які турбували В. М. Доманицького, — джерела біографічних відомостей про письменницю, її портрет для книжки та український оригінал оповідання «Маруся».

Корпус відомого на сьогодні листування В. М. Доманицького й Марка Вовчка невеликий і становить лише шість листів видавця до письменниці та три її відповіді. Комплексне вивчення цього епістолярію дало змогу спростувати усталені хибні атрибуції кількох листів письменниці до київських кореспондентів, що відбито в дисертації. У результаті проведеної роботи встановлено, що на сьогодні збереглися й відомі тільки три листи Марка Вовчка до В. М. Доманицького, один із яких дослідники неправильно атрибутували як лист до В. П. Науменка, натомість інший лист, адресований нібито В. М. Доманицькому, насправді було надіслано Ф. П. Матушевському. Крім того, запропоновано нову версію датування одного листа В. М. Доманицького до письменниці. Останній відомий на сьогодні лист В. М. Доманицького до Марка Вовчка (1906) не стосується творчості письменниці, а пов'язаний із працею дослідника над підготовкою до видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.

Докладніших відомостей про безпосередню участь В. М. Доманицького в підготовці видання творів Марка Вовчка в серії «Українська бібліотека» немає. У цей час хвороба відірвала його від Києва й завадила активній участі в діяльності видавництва «Вік». Імовірно, у цьому випадку причетність Доманицького до виходу двох томів оповідань Марка Вовчка обмежилася тільки листуванням з авторкою, бо безпосередньо рукопис до Цензурного комітету подав О. Г. Лотоцький. Позаяк усі факти біографії В. М. Доманицького ще не з'ясовано остаточно, питання його участі в підготовці збірки творів Марка Вовчка 1902 р. залишається відкритим.

Період активної регулярної участі Доманицького в діяльності видавництва «Вік» закінчується жовтнем 1901 р., коли він виїхав на лікування до Ялти.

У підрозділі 1.4. «Львівське видання “Народних оповідань”» розглянуто другий етап роботи В. М. Доманицького із творчістю Марка Вовчка. Цього разу його залучили як перекладача для підготовки третього тому видання творів письменниці. На той момент Доманицький не мав перекладацького досвіду. В один рік із третім томом «Народних оповідань» (1904) з'явився його переклад вірша

невідомого автора в збірнику «На вічну пам'ять Котляревського». Згодом, у період вимушеної еміграції, Доманицький перекладатиме п'єси Г. Віда, В. Пежинського, С. Пшибишевського, деякі з них виконуватиме трупа І. Стадника.

Праця над українським текстом російськомовних творів Марка Вовчка з українського життя («Маруся», «Пройдисвіт», «Лимерівна», «Тюлева баба», «Глухий городок») вимагала від перекладача великої сумлінності, адже йшлося про твори авторки, котра входила до вже накресленого канону українських письменників, до якого В. М. Доманицький як один із видавців антології «Вік» теж частково долучився. На основі збереженого листування вдалося встановити, що над підготовкою перекладів В. М. Доманицький працював кілька місяців від грудня 1903 р. по кінець квітня 1904 р. Книжка з'явилася влітку 1904 р., авторський примірник перекладач отримав майже через рік після початку роботи.

Про підготовку у Львові українського видання окремих російськомовних творів Марко Вовчок знала, із приводу чого в листі до Б. О. Марковича висловила побоювання, що оповідання перекладуть «нынешним ужасным языком». Однак страхи авторки виявилися безпідставними: перекладач блискуче виконав свою роботу, бо «простудіював попереду усі твори Вовчка, а тоді узявся до перекладу». Проте він не був цілком упевнений у якості перекладу і волів би віддати його на редагування киянам. Загалом мова перекладу чиста, крім кількох нетипових для Марка Вовчка галицизмів, які могли з'явитися внаслідок редакторських втручань.

На появу тому відгукнувся прихильною рецензією В. М. Гнатюк. Про якість роботи й високу майстерність перекладача свідчить і той факт, що до середини ХХ ст. російські твори Марка Вовчка не перевидавалися, крім тих, котрі на початку століття переклав українською мовою В. М. Доманицький, при цьому у виданнях не завжди було вказано, що це переклад, а не оригінал.

Вивченню найбільшого видавничого проєкту В. М. Доманицького, пов'язаного зі спадщиною письменниці, присвячено **підрозділ 1.5. «Публікація невідомих творів із архіву Марка Вовчка»**.

Виняткові заслуги В. М. Доманицького як видавця творів Марка Вовчка пов'язані саме із третім етапом його роботи з творчим доробком знаменитої письменниці. На відміну від першого, суто едиційного, третій етап щільно пов'язаний із науковим вивченням окремих питань біографії і творчості літераторки.

По смерті Марка Вовчка 1907 р. дослідник працював над упорядкуванням архіву покійної авторки і виявив у ньому низку недрукованих творів. Розібравшись у знайдених матеріалах, він повідомив про це М. С. Грушевського та порушив питання про купівлю авторських прав на видання і став посередником у переговорах. Згодом Доманицький докладніше описав, які саме непубліковані твори вдалося розшукати серед паперів померлої.

Звичайно, оптимальним варіантом для Доманицького було б підготувати том невідомих творів Марка Вовчка у видавництві «Вік», але без зовнішньої фінансової підтримки видавництво не могло взятися за такий масштабний проєкт. Справа із придбанням авторського права затягувалася.

Урешті-решт сторони дійшли згоди і впродовж 1908 р. невідомі твори Марка Вовчка було надруковано на сторінках «Літературно-наукового вістника» (далі — «ЛНВ»): це «Дяк», «Лист з Парижа», «Як Хапко солоду відрікся», «Гайдамаки».

Разом з оповіданням «Дяк» у 41-му томі журналу з'явилася розлога й аргументована розвідка Доманицького «Марія Олександрівна Маркович — авторка “Народних оповідань”», що й до сьогодні не втратила свого значення засадничої, фундаментальної праці у вивченні життя й творчості письменниці.

Тоді ж таки виникла ідея майбутнього наукового видання цих творів, до яких, за задумом В. М. Доманицького, мали ввійти й словникові матеріали письменниці та її мовознавчі записи. Згодом він планував опублікувати всі знайдені в архіві Марка Вовчка оповідання під однією обкладинкою. Наукове видання творів мав супроводити відповідний критичний апарат, зокрема дослідник збирався навести в додатках усі варіанти творів, які йому вдалося відшукати в паперах покійної письменниці. На жаль, реалізації цього блискучого задуму перешкодила передчасна смерть дослідника. З тієї самої причини не побачила світ його монографія про життя і творчість Марка Вовчка. Матеріали для давно задуманої книжки дослідник почав збирати, відколи працював з архівом літераторки, і вів свої невтомні пошуки до останніх днів. Знайдені невідомі твори Марка Вовчка було видано під однією обкладинкою 1910 р. без варіантів і 1913 р. з варіантами.

Робота Доманицького як видавця й дослідника мала непересічне значення для дальшого вивчення творчості Марка Вовчка. Публікація невідомих раніше творів з архіву письменниці не просто збагатила її творчу спадщину — вони становлять великий інтерес для дослідників української класичної літератури. Доманицький доклав чимало зусиль для видання оповідань Марка Вовчка окремою книжкою, але не встиг утілити всі свої наміри. Публікація цих текстів важила також для вирішення питання про авторства «Народних оповідань», що, зокрема, докладно розглянуто в другому розділі дисертації.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ «ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ — ДОСЛІДНИК ТВОРЧОСТІ МАРКА ВОВЧКА» розкрито внесок В. М. Доманицького в дослідження життя й творчості Марка Вовчка. В окремих підрозділах докладно розглянуто історію кожного питання, пов'язаного із творчою спадщиною та біографією письменниці, якими займався літературознавець, його позицію в цих питаннях та рецепцію положень В. М. Доманицького в науковій спільноті — як за життя дослідника, так і після його смерті.

У підрозділі 2.1. «Авторство Марка Вовчка (історія питання до 1907 р.)» викладено історію появи й розвитку наріжного питання — хто справжній автор «Народних оповідань». Це питання постало одразу після публікації «Народних оповідань» 1857 р., але спершу воно не виходило за межі приватних обговорень. Публічна дискусія почалася у 1880-х роках і тривала з перервами аж до появи досліджень В. М. Доманицького, здійснених на основі недоступних іншим матеріалів з архіву письменниці. Літературознавці називають різні причини актуалізації давнього питання. Одні вважають, що каталізатором стала публікація 1889 р. листа П. О. Куліша до О. Огоновського, у якому перший стверджував, що «ті оповідання писали вдвох Марія й Опанас, так що в історії української літератури мусимо їх двох уважати одним писателем». На думку інших, дискусію породили слова проф. М. І. Петрова про Марковича, що їх дослідник висловив у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» (1884): «Со смертию его умерла для украинской литературы и Марко Вовчок, продолжая трудиться на

поприще общерусской литературы». Ще більшого розголосу питання набрало, коли на сторінках львівського журналу «Зоря» з'явився лист Олени Пчілки, у якому вона заперечувала свій зв'язок із творчістю Марка Вовчка. Суперечки спровокував не так сам протест, як форма його подачі, коли Олена Пчілка назвала Марію Маркович «нахабною кацапкою», що «украла українську личину чи той почесний вінець прекрасного українського автора». Крім того, Пчілка, на відміну від своїх попередників у дискусії, відверто заявила: «фірму “Марко Вовчок”» вважає належною «власне п. Марковичу й Кулішеві».

Одночасно на сторінках «Правди» (1889) було надруковано спогади про О. В. Марковича. Автор споминів О. Я. Кониський прямо говорить про причетність небіжчика до написання славнозвісних «Народних оповідань». Хоча Кониський не відкидає їх належності перу Марії Олександрівни Маркович і не заперечує, що та могла засвоїти українську мову, але участь Опанаса Васильовича як великого знавця народної мови в написанні оповідань вважає суттєвою.

Заява Олени Пчілки викликали обурення в інших письменників. У 1892 р. на сторінках «Зорі» було вміщено заяву-протест проти обвинувачення, висунутого на адресу Марії Маркович. Авторами заяви виступили М. М. Грінченко та Б. Д. Грінченко. Щоправда, оборонців обурили не так підозри про спільне авторство Марковичів, як сама манера О. П. Косач. Захищаючи Марію Маркович від безпідставних закидів, Грінченки насправді залишали питання авторства відкритим.

Другий етап дискусії пов'язаний із появою низки спогадів про О. В. Марковича на сторінках «Киевской старины». Першою серед них стала публікація О. М. Лазаревського «Памяти А. В. Марковича» (1892), який поділяв думку О. Я. Кониського і, пишучи про «вплив чоловіка на жінчину працю», вважав, що це аж ніяк не применшує заслуг М. О. Маркович перед українською літературою, і лише жадав віддати належну шану покійникові. Сумніви в авторстві своєї дружини, як пише Лазаревський, породжував і сам О. В. Маркович; він, як їм здавалося, на питання близьких приятелів, як його дружині за короткий час удалося так добре опанувати українську мовою з усіма її тонкощами, не давав чіткої відповіді.

М. В. Шугуров зазначає, що мало був знайомий із небіжчиком, тому спирається на розповіді своїх товаришів, які навчалися в Новгород-Сіверській гімназії в той час, коли до міста на посаду акцизного наглядача прибув Опанас Маркович. Крім дальшого розвитку тези, нібито справжній автор «Народних оповідань» — О. В. Маркович, мемуарист бере під сумнів правомірність зазначення Марії Маркович як збирачки українських пісень.

Ще одним аргументом на користь авторства О. В. Марковича було мовчання М. О. Маркович у відповідь на питання, які виникли навколо псевдоніма «Марко Вовчок». Про це прямо писав наприкінці своїх спогадів М. В. Шугуров: «Хотелось бы думать, что она отзовется на эти вопросы и сомнения и, в дополнение к появившимся в печати воспоминаниям о дорогом ей человеке прибавит свое слово, которое могла бы ей подсказать благодарная память».

Не вирішувала питання про авторство «Народних оповідань», натомість додавала йому загадковості й таємничості невелика замітка «К биографии А. В. Марковича» М. К. Чалого (1894). У ній відомий біограф Т. Г. Шевченка,

знайомий з О. В. Марковичем іще з 1840-х років, подав короткі спогади про подружжя Марковичів і наприкінці висловив сумнів щодо значення псевдоніма «Марко Вовчок».

У 1896 р., за рік до тридцятих роковин смерті О. В. Марковича, з'явилася біографія покійного під заголовком «Афанасий Васильевич Маркович. (Биографическая заметка)». Автором публікації, підписаної криптонімом «М. З.», була М. М. Грінченко. Названа розвідка — синтез згаданих попереду споминів про О. В. Марковича та кілька інших публікацій. У дискусії про авторство «Народних оповідань» авторка трималася позиції Олени Пчілки.

Ця біографія знаменувала собою завершення другого етапу дискусії про авторство «Народних оповідань». Інтерес до теми згасав, бо вона вважалася вичерпаною: усе вказувало на причетність / авторство О. В. Марковича.

Кульмінаційний момент третього етапу припадає на рік смерті Марка Вовчка — 1907-й і наступний, 1908-й, рік. Ця подія знову актуалізувала давніше питання. Проте завершальний етап розпочався трохи раніше — влітку 1902 р., а причиною цього стала публікація на сторінках «Киевской старины» казки Марка Вовчка «Чортова пригода». Казку було вміщено в жовтневій книжці журналу за 1902 р., а в редакцію місячника письменниця передала її, перебуваючи влітку того року в Києві.

Новий твір за підписом «давно померлої» письменниці вимагав пояснень. Претендентів на псевдонім Марко Вовчок було троє — О. В. Маркович особно, у співавторстві з П. О. Кулішем і М. О. Маркович. Остання претендентка серйозно не розглядалася, бо вважалася лише прикриттям для справжнього автора чи співавторів. На публікацію нового твору з'явилися відгуки. Хоча в завдання критика входить лише оцінка конкретного твору, питання авторства було порушено знову.

І. Я. Франко в огляді літератури за 1902 р. позитивно оцінив новий твір письменниці та висловив сумнів щодо версії про спільне авторство Марковичів. Цю саму позицію він обстоював і пізніше.

Складність ситуації полягала в тому, що треба було переконати громадськість у хибності теорії, яка вже два десятиліття вважалася «офіційною» і яку поділяла більшість. Вирішити це питання на тогочасному рівні чуток і припущень без залучення нових вагомих аргументів було неможливо. Кожна зі сторін залишалася на своїх позиціях: одна наполягала на авторстві О. В. Марковича, друга говорила про невизначеність його участі.

Смерть письменниці актуалізувала давнє питання більше, ніж публікація «Чортової пригоди» 1902 р. Крім некрологів, у пресі з'явилися й ширші статті, було зачитано кілька доповідей. На першому засіданні Українського наукового товариства в Києві І. М. Стешенко виголосив доповідь «Марко Вовчок і його українські твори». Ця розвідка має неабияке значення для всієї історії з авторством, бо, незважаючи на загальну назву, основну увагу доповідач зосередив саме на цій проблемі. Свою позицію в цьому питанні І. М. Стешенко чітко сформулював, на самому початку сказавши, що для української літератури М. О. Маркович померла давно. Мета, з якою І. М. Стешенко знову порушив це питання, — потреба усунути наявні суперечності в проблемі авторства «Народних оповідань», що її він уважав давно розв'язаною. Усі посмертні дискусії із наперед заданими результатами не

могли додати нічого нового до суперечки про авторство, проте смерть письменниці, коли, здавалося, нічого вже не зміниться, несподівано справила зворотний ефект.

Підрозділ 2.2. «Позиція Доманицького в дискусії про авторство». Уперше відомості про роботу В. М. Доманицького з'явилися наприкінці вересня 1907 р. Першою його оприлюдненою працею, присвяченою Маркові Вовчку, був реферат, прочитаний на другому засіданні Українського наукового товариства в Києві. Надрукована в «ЛНВ» стаття І. Я. Франка «Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка», хоч і не позбавлена помилок, відрізнялася від решти публікацій про письменницю, які з'явилися у зв'язку з її смертю, та була суголосною нововідкритим матеріалам. Реферат В. М. Доманицького після доопрацювання було розміщено в «ЛНВ» (1908) під назвою «Марія Олександрівна Маркович — авторка “Народніх оповідань”».

У цій та інших своїх публікаціях («Авторство Марка Вовчка», 1908; «Марко Вовчок», 1908; «Марко Вовчок про Куліша», 1908; «Пам'яті Марка Вовчка (Марії Олександрівни Маркович (†28 липня 1907))», 1908; «В обороні мертвих од живих. (З приводу “Споминів про Марка Вовчка” Ганни Барвінок)», 1909) В. М. Доманицький на основі архівних матеріалів спростував тезу про авторство О. В. Марковича чи П. О. Куліша.

У своїх розвідках, присвячених Маркові Вовчку, В. М. Доманицький не уникнув помилок. Причина їх аж ніяк не в бажанні дослідника довести свою позицію за будь-яку ціну, навіть підтасувавши факти. Це пов'язано радше з тогочасним станом розробки джерельної бази історії нової української літератури.

Підрозділ 2.3. «Чи знала авторка про “заочний суд”?» Важливий момент в історії дискусії про авторство Марка Вовчка — чи знала про це сама авторка. Багато мемуаристів у спогадах про О. В. Марковича апелювали до письменниці й закликали її висловитися з цього приводу. В. М. Доманицький у своїх публікаціях стверджував, що письменниця не знала про «заочний суд», але це не цілком відповідає дійсності. Як впливає зі збереженого корпусу листування Марка Вовчка, їй про це було відомо, хоч і не в деталях, адже вона не передплачувала видання, на сторінках яких друкувалися спогади про її покійного чоловіка. Відлуння дискусії до неї докотилося після передруку в журналі «Новое время» фрагментів статті М. В. Шугурова. Марко Вовчок помилково припускала, що автором публікації міг бути О. Я. Кониський, якому вона свого часу не відповіла через хворобу. Однак дальшого розвитку в листуванні письменниці цей інцидент не отримав.

Підрозділ 2.4. «Національність» присвячено питанню, яке було одним із вагомих аргументів противників авторства М. О. Маркович. Більшість прихильників теорії про спільне авторство закидали письменниці незнання української мови. Цю думку, зокрема, висловила Олена Пчілка, на цю позицію стали й інші літератори, які у своїх споминах про О. В. Марковича щодалі більше заплутували справу з авторством. Мемуаристи так само наголошували на неможливості швидкого оволодіння «великороскою» українською мовою. В архіві письменниці В. М. Доманицький знайшов вирізку з видання, де рукою Марка Вовчка виправлено помилки в її біографії. Інформацію з цього документа, згідно з якою письменниця мала польське, литовське й українське коріння, він подав у своїй статті «Марія Олександрівна Маркович — авторка “Народніх оповідань”».

Уперше висловлена І. Я. Франком версія про частково українське коріння Марка Вовчка надовго запанувала в літературознавстві, і пізніші дослідники цілком із нею погоджувалися (серед них В. С. Бойко та В. В. Міяковський, 1918; Б. С. Лепкий, 1926; О. К. Дорошкевич, 1928). До середини 1920-х років українське коріння Марка Вовчка стало вже «твердо встановленим фактом», підґрунтям цього була та сама біографія письменниці з її правками, уперше запроваджена в науковий обіг В. М. Доманицьким, розвідка Б. О. Марковича (1913) та виписки з «послужного списку» О. О. Вілінського, що їх подала В. О. О'Коннор-Вілінська.

У другій половині ХХ ст. дослідник творчості письменниці О. Є. Засенко взагалі не торкався цього питання. Авторка ґрунтовної монографії про життя і творчий шлях Марка Вовчка Н. Є. Крутікова, говорячи про родовід батька письменниці, зазначала, що доступні дослідникам відомості досить суперечливі.

Крапку у справі походження Марка Вовчка поставив Б. Б. Лобач-Жученко. Розшукавши в архіві «формулярный список о службе и достоинстве уволенного в отставку из Тульского внутреннего гарнизонного батальона майора Вилинского подполковником», дослідник установив російське походження О. О. Вілінського. Хибне твердження самої письменниці він пояснив помилкою пам'яті. Проте дехто з науковців і сьогодні заперечує його висновки (І. Шалата-Барна).

У **підрозділі 2.5. «Чого не писав Куліш»** розглянуто один з аргументів, за допомогою якого В. М. Доманицький підважував версію П. О. Куліша про спільне авторство Марковичів.

Як писав дослідник, для наявних на той час розслідувань основним джерелом була «Історія літератури руської» О. Огоновського. Відомості галицький дослідник черпав із листів П. О. Куліша. Ці свідчення активного учасника літературного процесу, зокрема періоду кінця 1850-х — початку 1860-х років, уважалися вельми авторитетними. Проте В. М. Доманицький, трохи спрощуючи загальну картину, заперечив їх як абсолютно неправдиві. Він звернув увагу і використав як доказ час написання листів — друга половина 1880-х — початок 1890-х років.

Підважуючи подані П. О. Кулішем відомості про Марка Вовчка, дослідник для роз'яснення ситуації нагадав про висловлювання редактора першого видання «Народних оповідань» на початку літературної кар'єри нової письменниці. У своїх публічних виступах другої половини 1850-х років Куліш схвально відгукувався про Марка Вовчка, навіть ставив її оповідання за зразок для дальшого розвитку української літератури. У приватному спілкуванні він ніколи не говорив про «Народні оповідання» як про продукт спільної творчості, всюди називаючи авторкою лише М. О. Маркович.

Заперечуючи зміну в ставленні П. О. Куліша до письменниці в період видання «Основи», В. М. Доманицький навів іще один аргумент. Він зацітував редакційне звернення «Основи» до авторів, розміщене в квітневому номері журналу за 1861 р., із позитивною оцінкою творчості М. О. Маркович. У самому журналі нотатку не підписано, але ще у своїй першій статті про Марка Вовчка В. М. Доманицький приписав цей текст П. О. Кулішеві. Це, як виявилось, помилкове твердження підтримали й пізніші літературознавці.

Залучаючи до своїх студій висловлювання та оцінки П. О. Куліша про Марка Вовчка кінця 1850-х — початку 1860-х років, В. М. Доманицький неправильно

приписав письменникові, а насправді некритично взяв із праці М. І. Петрова «Очерк истории украинской литературы XIX столетия» (1884) нотатку «Од редакції», надруковану у квітневій книжці «Основи» за 1861 р. Ця помилка виникла через хибне перебільшення літературознавцями участі П. О. Куліша в редагуванні і виданні часопису. Як аргументовано довів дослідник «Основи» В. І. Дудко, справжнім автором цієї редакційної замітки, як і більшості матеріалів за підписом «Ред.» або надрукованих у редакційній поштової скриньці, був, найімовірніше, В. М. Білозерський, який позитивно ставився до письменниці майже весь час існування часопису.

Важливий пункт у дискусії про справжнього автора «Народних оповідань» — питання появи першого тому 1857 р. Його розгляду присвячено **підрозділ 2.6. «Історія підготовки першого видання “Народних оповідань”»**. Отримавши доступ до автографа письменниці 1857 р., В. М. Доманицький присвятив цьому документу окрему публікацію — «Авторство Марка Вовчка» (1908), у якій докладно описав сам рукопис та характер правок П. О. Куліша. Дослідник запропонував версію появи оповідань, згідно з якою авторка надсилала видавцеві тексти оповідань упродовж весни-літа 1857 р. в такій послідовності: «Викуп», «Знай, ляше!» («Отець Андрій»), «Свекруха», «Чумак», «Одарка», «Максим Грімач», «Сон», «Чари», «Сестра», «Козацька кров» («Данило Гурч»), «Козачка», «Панська воля» («Горпина»). В отриманих автографах редактор зробив зміни.

Порівнявши кількість правок, внесених П. О. Кулішем до різних оповідань, В. М. Доманицький припустив, що оповідання «Викуп», «Знай, ляше!» («Отець Андрій»), «Свекруха», «Чумак», «Одарка», «Максим Грімач», «Сон» та «Чари» після первинного редагування було переписано, і далі правки робили в списку. Останні чотири оповідання вже не копіювалися, а П. О. Куліш зредагував їх просто в автографі і віддав у друкарню набирати.

Новий етап у вивченні творчості письменниці настав у 1920-х роках, коли велися паралельні дослідження творчості Марка Вовчка в УСРР і за її межами. У цей час запропоновану В. М. Доманицьким версію появи першого тому «Народних оповідань» заперечили. Обидва дослідження були пов'язані з підготовкою видань творів письменниці. На еміграції його готував Б. С. Лепкий, який мав у розпорядженні зібрані В. М. Доманицьким матеріали про життя і творчість Марка Вовчка. У 1926 р. з'явилося тритомне видання творів Марка Вовчка за впорядкуванням Лепкого. У першому томі впорядник подав розлогий життєпис літераторки, написаний на основі наявних у нього матеріалів, а також листування письменниці та спогади про неї. Розглядаючи історію появи першого видання, дослідник докладно описав наявний у нього рукопис. Хоча він мав у своєму розпорядженні ті самі матеріали, що й В. М. Доманицький, дійшов інших висновків, ніж його попередник. Лепкий одразу відкинув проставлені під оповіданнями дати переписування як такі, що нічого не дають для дослідження, а лише ускладнюють його.

У 1920-х роках головним дослідником творчості Марка Вовчка в УСРР був київський літературознавець О. К. Дорошкевич. Він мав доступ до архіву Марка Вовчка, що до сьогодні зберігається в Пушкінському домі, контактував із М. Д. Лобачем-Жученком та Є. П. Маркович. О. К. Дорошкевич уперше запровадив

у науковий обіг чимало архівних матеріалів, зокрема список оповідань, зроблений Д. С. Каменецьким. В. М. Доманицький припускав існування якогось проміжного рукопису, з якого набирали для друку перші вісім оповідань. На думку О. К. Дорошкевича, усе було трохи інакше, і він вибудував власну гіпотезу.

Нова версія О. К. Дорошкевича набагато складніша, у ній уже є боротьба авторки з редактором. На думку дослідника, після того як П. О. Куліш відредагував текст оповідань в автографі, він повернув їх авторці. Більшість запропонованих змін було прийнято, але в багатьох випадках авторка відновила свою попередню редакцію. Згодом М. Є. Сиваченко відкинув версію О. К. Дорошкевича як таку, що суперечить фактам, а її появу пов'язав із тогочасною модою на новизну.

На основі вивчення збережених рукописів можна припустити, що історія підготовки першого тому «Народних оповідань» трохи інша. П. О. Куліш зредагував оповідання в автографі і віддав їх управителеві своєї друкарні Д. С. Каменецькому. Після виготовлення списку Куліш удруге редагує оповідання. Маючи намір якомога швидше видати «Народні оповідання», він переносить в автограф дві правки, що їх він зробив у списку, а також змінює попередній робочий варіант заголовку «Тітка» на остаточний «Сестра». Заголовки до оповідань, поставлені Кулішем в автографі, і так само епіграфи до них були робочими, тому при копіюванні Каменецький не переносив їх у список (заголовки до творів як у списку, так і в автографі вписано рукою Куліша). Це підтверджує той факт, що робочу назву в автографі оповідання «Козацька кров» було замінено в списку на «Данило Гурч». Оповідання «Чари» взагалі залишилося в автографі без заголовка й отримало його вже в списку Каменецького (саме під цією назвою воно фігурує в остаточному порядку оповідань у виданні та в приписці Куліша). Натомість оповідання супроводжував епіграф, якого немає в публікації твору в альманасі «Хата».

В. М. Доманицький помилявся, коли писав, що вісім оповідань було переписано до друку, а останні чотири оповідання набирали безпосередньо з автографа. Насправді переписано було всі дванадцять текстів, але набір лише одного оповідання «Сестра» (та, можливо, частково «Козачки») справді здійснювали з автографа. Дослідники, які мали в розпорядженні список Каменецького і вважали його єдиним джерелом друку, свідомо чи ні нехтували тим місцем у розвідці В. М. Доманицького, де він говорить про наявність прізвищ набірників у рукописі. Отже, на підставі викладених вище аргументів можна стверджувати, що в «Народних оповідань» (1857) було не одне, а два джерела друку; саму ж підготовку в друкарні почали ще до отримання цензурного дозволу.

Підрозділ 2.7. «Відвідини Санкт-Петербурга взимку 1862 р. — помилка?».

У своїй першій публікації про письменницю — «Марія Олександрівна Маркович — авторка “Народних оповідань”» — В. М. Доманицький зазначив, що після виїзду разом з І. С. Тургенєвим і сином Богданом навесні 1859 р. до Німеччини і до моменту повернення 1867 р. письменниця один раз відвідала Санкт-Петербург — наприкінці 1862 р. Жодних джерел, які підтвердили б ці слова, дослідник не вказав. Б. С. Лепкий у життєписі Марка Вовчка спирався на працю В. М. Доманицького, попередньо зазначаючи: «Про тую поїздку нічого не знаємо».

О. К. Дорошкевич у біографічній розвідці про Марка Вовчка заперечив факт її поїздки в Росію наприкінці 1862 р., бо вважав це лише нереалізованим наміром, а

саму поїздку зараховував «до категорії літературних легенд, яких так багато маємо у біографії Марка Вовчка». На думку Дорошкевича, підставою такого твердження міг бути лист Марка Вовчка до О. В. Марковича від 24 вересня (6 жовтня), що його дослідник помилково датував 1862-м, а не 1861-м роком, як це насправді має бути. Дальші дослідження науковців підтвердили слова В. М. Доманицького. Опосередкований доказ факту поїздки містить епістолярій І. С. Тургенєва. У листі до Н. Каткова від 22 грудня 1862 р. (3 січня 1863) Тургенєв повідомляв, що Марія Маркович поїхала в Росію, а в листі від 25 січня (6 лютого) 1863 р. до М. Кетчера при згадці про письменницю зазначив: «которая на днях приехала из России». З певним часовим зміщенням про поїздку говорила в монографії про письменницю Н. Є. Крутікова, датуючи подорож січнем — початком лютого 1863 р. Б. Б. Лобач-Жученко розширив період перебування Марка Вовчка в Росії і переніс початкову дату з першої третини січня наступного року на другу половину листопада 1862 р. Підставою для такого хронологічного зміщення послужив дарчий напис на виявленому дослідником в архіві портреті Герцена, який Марко Вовчок подарувала В. М. Білозерському: «Вам від мене 25 листопада — М. О.». Кінцева ж дата перебування залишилася незмінною — початок лютого 1863 р.

Підрозділ 2.8. «“Переклад” Тургенєва». Спростовуючи грубі неточності в споминах Ганни Барвінок, В. М. Доманицький залишив поза увагою питання появи російського перекладу першого тому «Народних оповідань», про який писала мемуаристка. Раніше в статті «Марко Вовчок» дослідник припустив, що прізвище Тургенєва в російському виданні з’явилося лише задля реклами, а чи він був редактором авторського перекладу — невідомо. Навряд чи Доманицький мав нагоду ознайомитися з листом письменниці до Г. А. Фальборка, інакше він покликався б у своїх розвідках на твердження Марка Вовчка, що І. С. Тургенєв не знав української мови, а погодився поставити своє прізвище винятково для кращої реклами книжки.

Пізніше цю проблему не раз порушували літературознавці. О. К. Дорошкевич у статті «Роль Тургенєва в перекладанні творів Марка Вовчка на російську мову» (1941) запропонував свою версію. Порівнявши оригінальний український текст, авторський переклад Марка Вовчка та переклад І. С. Тургенєва, дослідник дійшов висновку, що російському прозаїкові належить «не самостійний переклад, а лише редагування відомих уже перекладів автора». Наведений висновок стосується тільки першого тому «Народних оповідань». Переклад повісті «Інститутка» з’явився друком перед публікацією її українського оригіналу. П. О. Куліш спеціально виготовив для І. С. Тургенєва підрядник для роботи. Цю версію літературознавця підтверджував наявний у нього неповний примірник російського перекладу повісті.

М. Є. Сиваченко у своїй розвідці «Текстологічний аналіз “Народних оповідань” Марка Вовчка» скоригував версію попередника. На його думку, перекладач мав у розпорядженні не лише авторські переклади, а й оригінал чи російський підрядник. Український оригінал чи спеціальний підрядник у роботі І. С. Тургенєва з’являється за аналогією до запропонованої О. К. Дорошкевичем і документально підтвердженої концепції появи російського перекладу повісті «Інститутка». Саме так дослідник пояснював відмінність і більшу точність перекладу Тургенєва порівняно з авторським. Крім стилістичних змін, розбіжність полягала також у наближенні тексту перекладів до випущеного Кулішем видання

1858 р. Зокрема, в оповіданні «Отець Андрій» («Знай ляше!») було відновлено в російському перекладі відкинуте авторкою останнє речення: «Оттак то й вийшло: Знай Ляше! як розказують старі люде». Як відомо з розвідки В. М. Доманицького, речення додав Куліш. Згодом, при підготовці до друку цих творів у виданні І. І. Папіна, авторка поклала в основу саме переклад Тургенєва, проте внесла правки: відхилила зроблені у виданні Д. Кожанчикова зміни, не чіпаючи стилістику.

Звернувшись до цього питання, В. І. Дудко інакше витлумачив наближення перекладу І. С. Тургенєва до українського оригіналу. Дослідник заперечив версію про виготовлення спеціального підрядника через брак часу для цього. Причиною відновлень був не точний підрядник, яким, як уважали, користувався в роботі І. С. Тургенєв і якого насправді не було, а редактура П. О. Куліша, котрий перед друком за можливості зредагував текст. Проте кардинальних змін вносити він не міг, бо робив це, найпевніше, уже в коректі.

У **«ВИСНОВКАХ»** підсумовано й узагальнено результати дослідження, у процесі якого на основі як відомих раніше, так і вперше запроваджених у науковий обіг архівних матеріалів встановлено нові факти в біографії В. М. Доманицького. З'ясовано деякі конкретні питання, зокрема його участь у діяльності київського видавництва «Вік», підготовці творів письменниці в прозових томах антології «Вік» та серії «Українська бібліотека», у зв'язку з чим реатрибутовано й передатовано кілька епістолярних одиниць, роботу над перекладом російськомовних творів Марка Вовчка з українського життя, що ввійшли до третього тому львівського видання «Народних оповідань».

На основі часткової реконструкції та опису науково-дослідної роботи В. М. Доманицького зі спадщиною Марка Вовчка встановлено походження псевдоніма Марко Вовчок, історію підготовки першого видання «Народних оповідань» Марка Вовчка, долю автографа цього видання.

В. М. Доманицький запровадив у науковий ужиток невідомі твори Марка Вовчка, вирішив питання авторства «Народних оповідань», започаткував збирання мемуарів про письменницю. Розвідки В. М. Доманицького, здійснені на основі матеріалів з архіву Марка Вовчка, а також опубліковані ним недруковані твори письменниці стали поворотним моментом у дискусії про авторство «Народних оповідань», кардинально змінивши її хід. Вони спростовували необґрунтовані закиди на адресу письменниці та виводили дослідження її творчої спадщини на якісно інший рівень.

Крім спростування теорії про спільне авторство й утвердження М. О. Маркович як справжньої авторки «Народних оповідань», розвідки В. М. Доманицького були фактично першими біографіями письменниці, написаними із залученням ширшої джерельної бази, вони висвітлювали все життя письменниці, а не окремо взяті періоди. Уперше було запроваджено в науковий обіг чимало раніше невідомих фактів із життя Марка Вовчка.

Попри істотний внесок у вивчення творчої спадщини і біографії Марка Вовчка та фактично започаткування наукового вивчення життя й творчості письменниці, В. М. Доманицький у своїх працях припустився численних помилок, що, з одного боку, зумовлено тодішнім низьким рівнем опрацювання відповідної теми, а з

другого, — досить дилетантськими методологічними принципами роботи дослідника.

ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в наукових фахових виданнях України

1. Цимбал Б. Авторство Марка Вовчка. (Історія питання). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Збірник наукових праць*. Київ, 2014. Вип. 21. С. 214–220. (0,6 друк. арк.)
2. Цимбал Б. Василь Доманицький — видавець творів Марка Вовчка. *Література: класична спадщина і сучасність* / За ред. О. Н. Мушкудіані. Київ: КиМУ, 2012. С. 283–299. (0,4 друк. арк.)
3. Цимбал Б. «Народні оповідання» Марка Вовчка: втрати, пошуки, знахідки. *Слово і час*. 2014. № 1. С. 90–97. (0,6 друк. арк.)
4. Цимбал Б. Оцінка доробку Василя Доманицького. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Збірник наукових праць*. Київ, 2010. Вип. 18. С. 209–213. (0,45 друк. арк.)

Публікації в міжнародних фахових виданнях і наукових фахових виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах

5. Tsymbal B. Листування Марка Вовчка: невирішені питання атрибуції, датування та коментування. *Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*. Kraków, 2019. T. XIV. Zeszyt 2. S. 123–137. doi.org/10.4467/20843933ST.19.012.10316 (0,9 друк. арк.)

Додаткові публікації

6. Цимбал Б. Василь Доманицький — вовчкознавець. *Василь Доманицький: особистість і науково-творча спадщина. Збірник праць учасників наукового семінару, проведеного з нагоди 100-річчя від часу смерті вченого. Черкаси, 14–15 вересня 2010 року*. Черкаси: Видавець Чабаненко В. А., 2011. С. 99–105. (0,3 друк. арк.)
7. Цимбал Б. К истории первого издания «Народных оповідань» Марко Вовчок. *Текстология и историко-литературный процесс: I Международная конференция молодых исследователей (Москва, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, филологический факультет, 16–17 февраля 2012 г.): Сборник статей* / Редакторы Л. А. Новицкас, А. Н. Першкина, П. Ф. Успенский, А. С. Федотов. Москва: Лидер, 2013. С. 55–64. (0,4 друк. арк.)
8. Цимбал Б. Участь Василя Доманицького в діяльності видавництва «Вік». *Слово і час*. 2019. № 12. С. 21–32. (0,8 друк. арк.)

АНОТАЦІЯ

Цимбал Б. В. Василь Доманицький — дослідник і видавець творів Марка Вовчка. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.09 — літературне джерелознавство і текстологія. — Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2020.

Дисертація становить першу спробу системного дослідження наукової спадщини В. М. Доманицького, присвяченої біографії і творчості Марка Вовчка.

Роботу присвячено видавничій діяльності В. М. Доманицького. Передусім шляхом залучення нових архівних матеріалів запропоновано й належно обґрунтовано час заснування київського видавництва «Вік» та початок участі в його роботі В. М. Доманицького, яка полягала, зокрема, в підготовці антології української літератури, що й познайомило його з Марком Вовчком. Докладно розглянуто збережене листування молодого видавця з письменницею, що дало змогу виправити хибні атрибуцію й датування, допущені у виданнях епістолярію Марка Вовчка.

У дисертації проаналізовано науковий доробок В. М. Доманицького. У результаті опрацювання масиву літератури про Марка Вовчка виявлено засадничі аргументи прихильників авторства О. В. Марковича в дискусії про авторство «Народних оповідань», що їх згодом заперечив дослідник. Хоча в наріжному питанні про справжнього автора В. М. Доманицький не помилився, згодом більшість його тез літературознавці спростували.

На основі дослідження констатовано, що, попри істотний внесок у вивчення творчої спадщини і біографії Марка Вовчка, В. М. Доманицький припустився численних помилок у своїх працях. Це, з одного боку, зумовлено тодішнім низьким рівнем опрацювання відповідної теми, а з другого, — досить дилетантськими методологічними принципами роботи дослідника.

Ключові слова: автограф, авторство, архівні матеріали, атрибуція, біографія, видавництво «Вік», датування, листування, першопублікація.

АННОТАЦИЯ

Цымбал Б. В. Василий Доманицкий — исследователь и издатель произведений Марко Вовчок. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.09 — литературное источниковедение и текстология. — Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2020.

Диссертация является первым опытом системного изучения научного наследия В. Н. Доманицкого, посвященного жизни и творчеству Марко Вовчок.

В работе рассматривается издательская деятельность В. Н. Доманицкого. Прежде всего путем привлечения новых архивных материалов предложено и должным образом обосновано время основания киевского издательства «Вик», а также начало участия в его работе В. Н. Доманицкого, состоявшего, в частности, в

подготовке антологии украинской литературы, которая и познакомила его с Марко Вовчок. Детально рассмотрена сохранившаяся переписка молодого издателя с писательницей, что позволило исправить ошибочную атрибуцию и датировку, допущенные в изданиях эпистолярного наследия Марко Вовчок.

В диссертации проанализированы научные труды В. Н. Доманицкого. В результате изучения массива литературы о Марко Вовчок выявлены ключевые аргументы сторонников авторства А. В. Марковича в дискуссии об авторстве «Народных рассказов», впоследствии опровергнутые исследователем. Хотя в ключевом вопросе о настоящем авторе В. Н. Доманицкий не ошибся, впоследствии большинство его положений были опровергнуты литературоведами как ложные.

Результаты исследования дают основания констатировать, что, несмотря на существенный вклад в изучение творческого наследия и биографии Марко Вовчок, В. Н. Доманицкий допустил множество ошибок в своих работах. Это, с одной стороны, обусловлено тогдашним низким уровнем разработки соответствующей темы, а с другой — достаточно дилетантскими методологическими принципами работы исследователя.

Ключевые слова: автограф, авторство, архивные материалы, атрибуция, биография, издательство «Вик», датировка, переписка, первопубликация.

SUMMARY

Tsymbal B. V. Vasyl Domanytskyi as a researcher and editor of Marko Vovchok. — Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of philological, speciality 10.01.09 — Literary Source Criticism and Textology. — Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis presents the first attempt of systematic research into the scholarly legacy of Vasyl Domanytskyi, devoted to life and work of Marko Vovchok.

Chapter one deals with Vasyl Domanytskyi's publishing activities, which included preparation of separate editions of the authoress's works, translation of her short stories written in Russian, and publication of works from her archive.

History of Kyiv-based publishing house “Vik”, its first decade in particular, has been poorly studied hitherto. This state of affairs, caused by both limitations of published source materials and their incorrect treatment by researchers, has led to proliferation of unsubstantiated conclusions unsupported by documentary evidence. Researchers disagree about the date of the publishing house's foundation, not always properly arguing their case. By scrutinizing major sources of information, the thesis uncovers contradictions in the previous research and refutes a number of faulty statements. On the basis of scarce contemporary documents, the earliest exact date of Vasyl Domanytskyi's participation in the activities of the publishing house was established and his links to particular book projects were traced.

The chapter also discusses history of anthology “Vik” and preparation of its enlarged edition, which has led to initiation of correspondence between Vasyl Domanytskyi and Marko Vovchok in the fall 1900. Comprehensive analysis of Marko Vovchok's

correspondence refutes established wrong attributions of her several letters to correspondents in Kyiv.

No detailed information on Vasyl Domanytskyi's direct participation in publication of Marko Vovchok's work within the *Ukrayinska Biblioteka* series by "Vik" publishing house was discovered. It is likely, his involvement into the publication of her short stories collection was limited to exchange of letters with her.

Vasyl Domanytskyi's second involvement with literary work of Marko Vovchok took place in the context of preparation of the third volume of "Narodni Opovidannya" (*Folk Tales*) for publication in Lviv. The volume included her short stories on Ukrainian subjects, written in Russian. Preserved portion of correspondence sets the timeframe of his work on their translation into Ukrainian between December 1903 and late April 1904.

For the third time Vasyl Domanytskyi has dealt with Marko Vovchok's literary legacy as a student of her life and work upon her decease. By publishing previously unknown works from her archive, he contributed to enrichment of her literary legacy.

Vasyl Domanytskyi's scholarly work on Marko Vovchok is discussed in the second chapter of the thesis. The discussion treats key arguments against Marko Vovchok's authorship, which included her national background. Most revisionists argue that she did not know Ukrainian. Vasyl Domanytskyi has discovered documents in her archive, which arguably proved her partial Ukrainian ethnic background. This view was dominant for some time, yet it was rebutted in the late 20th century, when her father's service record emerged.

To undermine Panteleymon Kulish's claim of co-authorship by the Markovychs, Vasyl Domanytskyi referred to Kulish's own comments at the beginning of Marko Vovchok's literary career, his anonymous editorial note in the *Osnova* magazine in particular, which praised the authoress's work. As of now, literary critics have reasonably demonstrated that the most likely author of the note was Vasyl Bilozerskyi.

Another important issue in the debates about the true author of the *Folk Tales* was publication of the first volume in 1857. Upon examination of the discovered autograph, Vasyl Domanytskyi assumed that eight short tales were typeset from handwritten copies, while the last four – from autograph. The thesis provides evidence that handwritten copies were produced for all twelve short stories, and only one of them – "Sestra" (*Sister*) – was typeset from autograph. Therefore, the *Folk Tales* (1857) were printed from two sources to enable the printer to start preparations before the publication was approved by and handwritten copies were returned from the office of censorship.

Findings of the thesis lead to the conclusion that despite substantial contribution to the study of Marko Vovchok's life and work, Vasyl Domanytskyi has committed numerous errors as a result of both low contemporary level of research on the subject and his rather amateur methodological principles.

Keywords: autograph, authorship, archival materials, attribution, biography, publishing house "Vik", dating, correspondence, first publication.